

LİBYA’NIN ‘KALICI BELİRSİZLİĞİ: BİRÇOK YANLIŞTAN TEK DOĞRU VE AÇMAZLARDAN BİR SONUÇ ÇIKARTMAK?’

Murat ASLAN*

Öz

Halife Hafter’in 4 Nisan 2019 tarihinde Ulusal Mutabakat Hükümeti’ni (UMH) devirmek üzere başlatmış olduğu saldırı, Türkiye’nin UMH’ye verdiği destek sonrası siyasi bir sürece indirgenmiştir. Ancak bu siyasi süreci, sahadaki görünür aktörlerden ziyade uluslararası toplum şekillendirmektedir. Fakat ateşkeste ve siyasi sürecin devlet inşasına dönüştürülmesinde Libya halkının Trablus ve Bingazi’de başlattığı sokak gösterileri etkili olmuştur. Öte yandan otoriter rejim – bölünme – beka – devlet inşası doğrusalında kalıcı belirsizlikle nitelendirilecek güven(siz)lik ortamı, düzen tesis etmenin olabirliğini tartışılır hale getirmektedir. Ancak Libya halkının, 2011 yılında başlatmış olduğu devrim, ‘an’ı şekillendirebilecek niteliktedir. Bu doğrultuda, araştırma öncelikle çatışma ortamının dinamiklerini ve Türkiye’nin UMH lehine tavır alması gibi dönüm noktalarını ele almaktadır. Uluslararası toplumun, Türkiye ve Rusya’nın elde ettiği inisiyatifini dizginlemek uğruna ateşkes ve siyasi süreç gayretleri incelenmekte ve ancak Libya halkının gösterileri sonrasında yerel aktörlerin tavır değişikliği tercihinde bulunduğu görülmektedir. Ulaşılan sonuç, çatışma ortamı ve devlet inşası düzlemindeki seçenekleri ‘kalıcı belirsizlikten’ çıkartacak sürecin ancak Libya halkı tarafından tayin edileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Libya, Halife Hafter, Ulusal Mutabakat Hükümeti, Kalıcı Belirsizlik.

LIBYA’S ‘ENDURING AMBIGUITY: TO ABSRACT A SINGLE CORRECT FROM MANY FAULTS, AND AN OUTCOME FROM IMPASSE

Abstract

The assault of Khalifa Haftar, which has started on 4 April 2019 and aims to topple down the Government of National Accord (GNA), has been channeled to a political process after Turkey provided support to the GNA. However, it is the international community, rather than visible actors on the ground, that shapes the political process. But the demonstrations of the Libyan people in Tripoli and Benghazi

* Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, murat.aslan@hku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5128-1020>.

has become influential to convert seize fire and political process into a state building procedure. On the other hand, (in)security environment, which can be conceptualized as enduring ambiguity through authoritarian regime – partition (of Libya) – survival – state building, makes the likelihood of establishing order questionable. However, the Revolution of 2011 in Libya points out that Libyan people has the strength to shape the ‘moment’. In this context, the research investigates the dynamics of the conflictual environment and presents the technical significance of Turkish involvement in favor of the GNA as the turning point. It has been scrutinized how the international community struggled for the ceasefire and political process for the sake of restraining the initiative of Turkey and Russia, and how local actors changed their attitudes only after demonstrations of the Libyan people pushed them. All in all, it is only the Libyan people who will shape the course of pendulum of conflict and state building to break the enduring ambiguity.

Keywords: Libya, Khalifa Haftar, Government of National Accord, Enduring Ambiguity.

Giriş

Libya, Kaddafi'nin 2011 yılında devrilmesinden bu yana güvenlik sorunları ve iç karışıklıklarıyla uluslararası siyasetin gündemindedir. Devrim sonrasında uluslararası toplumun pek rağbet etmediği Libya; Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının potansiyeli anlaşıldıkça ilgi duyulan bir ülke haline gelmiş, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de meydan okumaları sonrasında da 'zikredilen' bir rejim ile kontrol altında tutulması gereken bir ülke olarak algılanmıştır (Cohen, 2020). Bu çerçevede Doğu Akdeniz ve Afrika'da ortak çıkarı olan veya olaya müdahil olma ihtiyacını hisseden devletler Libya'da Halife Hafter'i bir proje şeklinde Libya halkına sunmak ve hatta dikte etmek istemiştir (Megerisi, 2020). Esasen Hafter ile dağınık yapıdaki Libya batısı arasındaki çekişme yeni değildir.

2011 Devrimi sonrasında Hafter ile Libya batısındaki silahlı gruplar arasında sürekli gerginlikler yaşanmıştır. Hafter'in 2014 yılında, karargâhını konuşlandığı Bingazi'den Libya batısına 'radikal teröristlerle' mücadele adı altında başlattığı saldırı, Trablus'taki yönetimden o dönemde yanıt bulmuş ve benzer bir operasyon Bingazi istikametine yöneltilmiştir (Wehrey ve Ala, 2015). Sonuçta galibi olmayan çatışmalar Fas'ın Süheyraat şehrinde imzalanan Libya Siyasi Antlaşmasıyla (LSA) sonlandırılmıştır. LSA sonrasında kısmen bir çatışmasızlık ortamı sağlanmış olmasına rağmen demokratik siyasi sistemi inşa etmek için kalıcı bir güven ortamı tesis edilememiştir (International Crisis Group, 2016). Hafter, Libya doğusunda paralel bir hükümet yapılanmasına giderken başkent Trablus'daki Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) Birleşmiş Milletler (BM) kararlarıyla Libya Devleti'nin meşru yönetimi olmuştur.

Devrim sonrasında şehirlerin kontrolünü ele geçiren silahlı gruplar ise özellikle Libya batısında bölgesel ayrı güçler haline gelmiş, ancak silahlı grupların biat ettiği merkezî gücün yerine gerektiğinde yenisini koyabildiği görülmüştür. Ayrıca şehirler ekseninde teşkilatlanmış silahlı gruplar yanında Suudi Arabistan (Vahabizm) destekli Medheli Selefi gruplar da geri planda silahlanmış ve örgütlenmiştir (International Crisis Group, 2019). IŞİD'in 2016 yılında yeni bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkması, Hafter ve UMH çatısı altında örgütlenen diğer silahlı grupları bir araya getirememiştir. İktidar hırsı belirgin olan Hafter, Trablus yanlısı silahlı grupları 'terörist' olarak nitelendirmiş ve diğer ülkelerden destek arayışına yönelmiştir. (Pack, Smith ve Mezran, 2017) Müslüman Kardeşleri tehdit olarak algılayan Mısır ve IŞİD ile mücadeleyi misyon olarak üstlenen ABD liderliğindeki koalisyon da bu arayışı karşılıksız bırakmamıştır.

Hafter'in Doğu Akdeniz, IŞİD ile mücadele, bölgesel çıkar ve jeopolitik kaygıları olan devlet aktörlerin desteğini elde etmesiyle 4 Nisan 2019 tarihinde başlattığı saldırı Libya sorunsalında yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur (Al Jazeera, 2020, 19 Şubat). Bu çalışmanın hipotezi olarak nitelendirilebilecek yeni dönemde; Libya'da, devlet inşası ve beka arasında uzanan ince çizginin kalıcı belirsizlik dahilinde değerlendirilmesi gerektiğidir. Araştırmanın problemi 'Libya'da düzen tesis etmenin olabirliğini' sorgulamak üzere belirlenmiştir. Bu çerçevede Libya'da son dönem içinde meydana gelen güvenlik olayları ve siyasi gelişmeler ele alınmış, olay serilerinin istikrara ulaşmada meydan okumaları değerlendirilmiş ve kalıcı siyasi çözümün sürdürülebilirliği incelenmiştir. Sonuçta, 2011 Devrimi'ne ruh katan Libya halkının tavrının belirleyici faktör olduğu hususu değerlendirilmiştir.

1. Libya'da Güvenlik Olaylarına Yönelik Bir Okuma

1.1. Çatışmaya Etki Eden Genel Ortama Yönelik Okuma

Libya, 2011 yılından bu yana Kuzey Afrika'nın zengin ve istikrarsız ülkesi haline dönüşmüştür. Petrol ihracı neticesinde Libya bütçesine aktarılan kaynak Libya Merkez Bankası tarafından kullanılırken, kaynağın paylaşımı güvenlik sorunlarının nedeni olmuştur. Devrim esnasında 30.000 civarında olan 'devrimci' sayısı, devrim bittikten sonra 200.000 civarına ulaşmıştır (Aslan, 2020). Devletten maaş almak isteyen silahlı gruplar kendilerini herhangi bir kurumun uzantısı haline getirerek meşrulaşmış ve Merkez Bankası üzerinden meşru gelir kaynağı olan bir silahlı unsur haline gelmiştir. Aynı şekilde silahlı gruplar, döviz dolaşımındaki kısıtlama ve kur farkı nedeniyle bankalar üzerinde baskı kurmuş, resmî ve serbest piyasa kur farkını

istismar ederek zenginleşen ve sonuçta düzensizliğin muhafazasını arzulayan güçler haline dönüşmüştür (Stciker, 2017). Dolayısıyla devrim sonrasında kendi içerisinde bir rant döngüsü nüksetmiştir.

Silahlı grupların kontrol altına alınması doğu-batı ayrımı yapılmaksızın ana güvenlik sorunu haline gelirken ikinci güvensizlik boyutu Hafter'in 'Kaddafileşme' ihtirasıyla dış destek elde etmeye yönelmesinden kaynaklanmıştır (BBC, 2019, 8 Nisan). Çad ile yapılan savaşta esir düşen ve esir takası sonrası Kaddafi'ye tavır alarak ABD'ye giden ve ABD vatandaşı olan Hafter, devrim esnasında Libya'da olmamasına rağmen devrimi sahiplenmek istemiştir. Bingazi'yi kendisine karargâh olarak seçen Hafter; dört sütunu olan bir strateji izlemiştir. Birinci sütunda Libya Silahlı Kuvvetlerinin tasfiye edilen ve itibarsızlaştırılan Kaddafi dönemi personeline üniforma giydirmiş, maaş bağlayarak yanına çekmiş ve sadakatlerini sağlamıştır. Ayrıca bu unsurların maaşını bir yandan Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin Merkez Bankasına ödetmiş diğer taraftan Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) sağladığı finansal destekle ilave ödeme yapmıştır (The Middle East Eye, 2020, 1 Aralık). Oğulları aracılığıyla kontrol ettiği Kaddafi döneminin prestij kaybına uğramış askerler 'praetoryan' bir muhafız yapıya dönüştürülüp Hafter'in tesis ettiği düzen korunmuştur.

Hafter'in ikinci sütunu, Afrika ülkelerinden ve Rusya'dan getirdiği paralı silahlı gruplardır. BAE tarafından finanse edilen söz konusu özel askerî şirket ve paralı milislerin silah, araç ve gereçleri uzun bir dönem içerisinde Libya'ya intikal ettirilmiştir. (Kamel, 2020) Böylece Hafter, hiçbir maliyete katlanmadan kendisi için savaşacak yabancı milisleri ve paralı askerleri sahaya sürmüştür. Yabancı unsurların varlığı aynı zamanda dış güçlerin Libya'da inisiyatif üstlenmesi ve sahanın stratejik kaygılar istikametinde şekillendirilmesinde ana araç haline gelmiştir. Yabancı paralı milislerin, sahadaki sonucu tayin edecek ana unsurlar olması Hafter'in hem dış güçlere bağıllığını hem de bağımlılığını artırmıştır.

Hafter'i bir güç haline getiren üçüncü sütun ise Libya güneyindeki kabile yapısıdır. Libya'nın genel karakteristiği çöl olan güney kesiminde Çad ve Nijer ile Libya arasında bölünen demografik yapısıyla Tabu ve Tuareg aşiretleri ile Arap kökenli Evlad-ı Süleymaniye ve Kaddadfa aşiretlerinin rekabetlerine sahne olmaktadır (Cousins, 2018). Bu çerçevede Hafter, kabileler arasındaki çatışmaları istismar etmiş ve bunların bir kısmını yanına çekmeyi başarmıştır. Ayrıca Libya güneyinde belirgin bir hudut hattı olmaması nedeniyle aşiretlerin Çad ve Nijer'den Libya istikametine akan yasadışı göçmen ve kaçak mal akışından rant elde etmesi hususu bir imtiyaz unsuru olarak aşiretlere sunulmuştur.

Dördüncü sütun Libya'daki Suudi Arabistan destekli Medheli Selefilere. Vahabi akıma sempati duyan Medheli Selefiler, UMH kontrolü altında faaliyet gösterirken Hafter'in Trablus'a saldırısı sonrasında Sirte gibi bazı şehirlerde taraf değiştirmişlerdir (Warfalli, 2020). Bu kapsamda Sirte, Petrol Hilali'nin kapısı olma sıfatıyla Medheli Selefilere taraf değiştirmesi sonucu Hafter'in kontrolüne geçmiştir. Suudi destekli Medheli Selefilere, Hafter'in Trablus güneyinden çekilmesi sonrasında tekrar durum değerlendirmesi yaptıkları ve UMH ile yakınlaştıkları bilinmektedir. Nihayetinde Medheli Selefilere halen güçlenen bir unsur olarak iktidarı ele geçirecek aktöre yakın bir pozisyonda olmayı benimsedikleri anlaşılmaktadır.

Hafter ile karşılaştırıldığında UMH'nın siyasi ve askerî yapısı dağınık ve dağıtık bir görünüm arz etmektedir. Devrimin etkisiyle şehir merkezlerinde örgütlenen silahlı gruplar, devrim sonrası idari yapının tesis edilememesi nedeniyle merkezi bir otoriteye tabi tutulamamıştır. Şehirlerde olması gereken 'Vali'lerin olmaması, bilâkis Belediye Başkanlarının etkin olması ve silahlı grupların baskın karakteri siyaset ve güvenlik bağlamında bahse konu dağınık ve dağıtık yapıyı ortaya çıkartmıştır. Bu çerçevede bazı şehirlerde Belediye Meclisleri ve Silahlı gruplar UMH ve Hafter'e biat arasında farklı tercihlere yönelebilmştir. Silahlı grupları, kendi aralarında rekabet ederken birleştiren faktör ise Hafter'in 2014 yılındaki meydan okumaları ve saldırısı olmuştur. Hafter'in saldırısına karşı başlatılan mukabil operasyon ve sonrasında Fas'ta imzalanan Libya Siyasi Antlaşması görünürde de olsa Batılı silahlı grupları UMH etrafında toparlamıştır. Öte yandan dağınık ve dağıtık yapı yolsuzluk ve güvensizlik ile ilgili şikâyetleri ön plana çıkartmıştır. Ancak Hafter'in 4 Nisan saldırısı Libya batısındaki silahlı grupları birleştirmiş, askerî bölge komutanlıklarının aktif hale getirilmesiyle dağınıklığa kısmi tedbir alınabilmştir.

Hafter'in 4 Nisan saldırısı ile birlikte, Hafter ve UMH'nin sırasıyla iktidar arzusu ve beka kaygısı dış aktörlerin yardımını gerekli kılmıştır. (TRT World, 2019). Hafter, stratejisini Doğu Akdeniz enerji-politik rekabetine veya rejim güvenliği kaygısı olan devletlerin ortak çıkarlarına dayandırmıştır. Bu kapsamda Doğu Akdeniz enerji-politiğinde beklenti ve gayretleri olan Fransa, Yunanistan, Mısır; rejim güvenliği kaygısı olan BAE, Suudi Arabistan ve Mısır Hafter'e destek sağlamıştır. Fransa, Afrika politikasında Libya'yı Afrika'nın kapısı olarak görmüş ve Hafter'i Mısır'daki askerî ihtilale benzer bir yöntemle Batı politikalarının aracı olarak algılamış ve destek vermiştir. BAE, tüm sayılan ülkelerden ayrı olarak Hafter'in kapasite geliştirmesini finanse etmiştir. Rusya ise Wagner askerî şirketi marifetiyle Akdeniz politikasının devamı olarak Suriye'den sonra Libya'da da askerî varlığını

kalıcı hale getirme ve bu girişimin maliyetini BAE'ye yüklerken özel askerî şirketin devrede olması nedeniyle hukuki ve politik sorumluluklardan kaçınma yöntemini tercih etmiştir (BBC, 2020, 7 Mayıs).

Batılı diğer aktörler bağlamında ABD, 'aktif tarafsızlık' kapsamında Libya'da askerî bir angajmana girmemiş, tarafını belli etmek için kazananı görmek istemiş ve askerî çatışmaların sona ermesi sonrasında siyasi inisiyatifi ele almak üzere BM Libya misyonu üzerindeki Amerikan nüfuzunu devreye sokmuştur. İtalya, ABD'ye benzer şekilde yasa dışı göçün önlenmesi kaygısıyla tarafsız kalmayı tercih ederken Almanya akil arabulucu olarak Libya meselesine barışçıl çözüm getirme çabası içinde olmuştur. Türkiye ise, Katar ile birlikte, UMH'yi desteklemiş ve UMH'nin meşruiyeti üzerinden ürettiği argümanla Akdeniz'in doğusunda, Türkiye'nin çıkarlarına hanel getirebilecek siyasi oluşumları önlemeye çalışmıştır. Sonuçta Libya'da çatışmaların taraflarına verilen desteğin Hafter lehine orantısız olduğu görülmüştür.

UMH ve Hafter yanında Libya halkının genel durumunun ve algısının da ele alınması gerekmektedir. Libya halkının Kaddafi döneminde yaratılmış baskı ortamıyla otoriter nitelikte bir rejimi devirme isteği 2011 yılındaki devrimle somutlaşmıştır. Kaddafi döneminin 'Cumlukkiye' anlayışıyla elinden kazancı ve 'halk' adına malına el koyulabildiği düşünüldüğünde Libyalıların yeni bir Kaddafi istemediği rahatlıkla söylenebilir (Cole, 2015). Öte yandan Hafter'in Trablus güneyinden çekilmesiyle Trablus ve Bingazi'de meydana gelen toplum hareketleri siyasi bölünme ve askerî rekabetten ziyade bir devletin aslî sorumluluğu olan hizmet sunmak, yolsuzlukların önlenmesi ve istikrarın sağlanması için icra edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Libya halkı kişiler ekseninde şekillenen iktidar mücadelelerinden ziyade demokratik ve sivil yönetimle idare edilen hesap verebilir bir devletin sorumluluklarını yerine getirmesini arzulamaktadır (UN, 2020). Ancak daha önce ifade edilen dış aktörlerin ajandası ile Libya halkının beklenti ve algısının örtüşmediği açıkça görülmektedir. Bu nedenle dış aktörlerin ve iç çıkar gruplarının iç içe geçtiği Libya'da çatışma ortamı iniş ve çıkışlarla kendini idame ettirmeyi başarmıştır.

1.2. Çatışma Ortamına Yönelik Değerlendirme

Libya'ya yönelik herhangi bir analizin süreçler üzerinden yapılması ve askerî anlamda olay serilerinin incelenerek ele alınması faydalı olacaktır. Bu kapsamda bu çalışmada olay – zaman bağıntısı üzerinden incelenecek çatışma süreci; siyasi maksada, yabancı aktörlerin gündemine ve küresel/bölgesel dinamiklere etkisi açısından analiz edilmektedir. Ayrıca Libya özelinde askerî

bağlamda gerçekleşen vakalar beklenene yönelik emarelerine ve döngülerin kendi üzerine kapanan tekrarlarından nasıl çıkılabileceğine dair fikir verebilmektedir.

Libya'da çatışmaların uzun tarihsel sürecini, devrim öncesi gelişmelere bağlı olarak ele alabilmek mümkün olmakla birlikte, giriş bölümündeki açıklamalar sonrasında Hafter'in 4 Nisan 2019 tarihinde başlattığı saldırıya odaklanarak incelemek uygun olabilecektir. Nihayetinde Berlin Konferansı kararları ve sonrasındaki gelişmeleri Hafter'in Trablus'a saldırısı ve askerî karakterdeki mağlubiyeti şekillendirmiştir. Hafter'in terörizmle mücadele adı altında başlattığı bahse konu saldırı Trablus'un güney mahallelerine kadar ilerlemiş, Trablus limanından 3 km uzaklığa erişerek başlangıçta büyük bir başarı elde etmiştir. Hafter saldırıyı başlatırken bir kısım unsurunu Libya güneyine sevk etmiş ve çölde dağıtık yapıdaki yerleşim yerlerini kontrol altına almıştır (Al Jazeera, 2020, 19 Aralık). Bu yolla geleneksel olarak Trablus'a hükmedene biat eden Libya güneyindeki kabileleri kontrol altında tutmuştur.

Libya batısında, Hafter, bir yandan Trablus'u muhasara altında tutarken diğer yandan Tunus hududuna yakın yerleşimlerde bulunan askerî konseylerle iletişime geçmiştir. Medheli Selefilerin de desteğiyle dirençle karşılaşmadan Tunus hududuna kadar olan alanı kısa sürede ele geçirmiş ve Trablus-Misrata uzanımındaki alan hariç tüm ülkenin kontrolünü sağlamıştır. Saldırı başladığında Hafter'in silah, araç ve gereç bağlamında takviye edilmiş olduğu, hava unsurlarının saldırı görevi icra edebildiği, BAE tarafından Çin Halk Cumhuriyetinden tedarik edilen Wing Loong tipi silahlı insansız hava araçlarıyla (SİHA) desteklendiği ve bölge atışı yapabilen karmaşık silah sistemlerini faal halde bulundurduğu görülmüştür (Rakesh, 2020). Öte yandan Rusya'nın Wagner özel askerî şirketiyle Mısır'ın Hafter'e karmaşık silah sistemlerini kullanmada teknik destek sağladığı, ayrıca manevra unsuru olarak eğitim düzeyi yüksek profesyonel paralı askerlerin saldırının temposunu hızlandırdığı görülmektedir (International Crisis Group, 2020). Hafter'in icra ettiği bazı hava saldırılarında kullanılan hava araçlarının milliyetinin bilinmemesi de dış desteğin boyutunu anlamak bağlamında dikkate alınmalıdır. Öte yandan BAE ve Paris çıkışlı kargo uçaklarının veya Mısır üzerinden karayoluyla süreklilik içinde Bingazi'ye silah ve mühimmat taşıdığı bilinmektedir. Dolayısıyla Libya, aslında, vekâlet savaşının vücut bulduğu bir ülke olmuştur.

Hafter, destek bulduğu ülkeler adına hareket ederken Libya'yı kontrol altına almak için Trablus'un ağırlık merkezi olduğunu algılamış ve Trablus'u ele geçirecek bir stratejiye öncelik vermiştir. Misrata'nın askerî güç bağlamında konsolide edilmiş yapısı nedeniyle Misrata için zaman kaybetmek

istememiştir. UMH, Trablus'un başkent olması ve tüm Libya'nın geleceğini belirleyecek niteliği nedeniyle kapsamlı bir askerî operasyon başlatmıştır. Moskova Zirvesi ve Berlin Konferansı sonrasında, Trablus'un kenar mahallelerinde olması nedeniyle zafer umudu taşıyan Hafter'in uzlaşmaya itibar etmemesi UMH'nin özgün (self-help) girişimlerini ön plana çıkartmaya itmiştir. Bu kapsamda Türkiye ile 2012 yılında imzalanan askerî eğitim iş birliği anlaşmasına uygun olarak (Alyanak ve diğerleri, 2019) 27 Kasım 2019'da İstanbul'da Güvenlik ve Askerî İş Birliği Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır (BBC, 2019, 15 Aralık).

Türkiye'nin Libya'daki çatışmalara müdahil olmasıyla Libya'da gidişat değişmiştir. Türkiye'nin sağlamış olduğu danışmanlık ve koordinasyon desteği ile eğitim faaliyetleri UMH'nin askerî yapısını düzene kavuştururken silahlı gruplar ve halk üzerinde sağlanan psikolojik destek UMH'yı edilgen tutumdan eyleme dayalı stratejiye itmiştir. Bu çerçevede başlatılan Öfke Volkanı Harekâtıyla (The Middle East Monitor, 2019) öncelikle Trablus ile Tunus hududu arasındaki sahil kesimi ele geçirilmiş ve Tunus ile kara bağlantısı sağlanmıştır. Aslında UMH harekâtının Trablus güneyinde icra edilmesini bekleyen Hafter ve destekleyen ülkeler üzerinde baskın etkisi yaratılmıştır. Böylece Trablus güneydoğusundaki bölge ve Vutiyye Hava Üssünün ele geçirilmesi mümkün olmuştur (Al Jazeera, 2020, 19 Mayıs). Trablus'a yapılan hava saldırılarında kullanılan üslerden birisi olan Vutiyye'nin düşmesi Trablus güneyindeki Hafter yanlılarını paniğe sevk etmiş, Trablus güney batısında Hafter ile iş birliği yapmakta olan silahlı gruplar ise tekrar UMH'ye destek vermiştir. Böylece UMH unsurları Tarhuna ve Bani Walid istikametine yönelebilmıştır (Al Jazeera, 2020, 6 Haziran). Diğer bir ifadeyle Vutiyye'nin el değiştirmesiyle askerî inisiyatif UMH'nin eline geçmiştir. Böylece Trablus güneyindeki Hafter unsurları, Afrika ülkelerinden getirilen milisler ve Rus Wagner unsurları ile birlikte mevzilerini terk ederek Sirte-Cufra hattına çekilmiştir.

Tarhuna ve Bani Walid'e yönelen UMH'nin hızlı ilerleyişi, bu şehirlerde yoğun çatışmalar yaşanacağı beklentisine neden olmuştur. Tarhuna'nın Hafter yanlısı güçlü silahlı unsurlara ev sahipliği yapması ve Trablus güneyinde yaşayan Tarhunalıların tavrının iç kargaşa riskini hatırlatırken Hafter yanlısı Batılı uzmanların Tarhuna'da UMH yanlısı milislerin katliam yapma ihtimalini dillendirmiştir. Ancak UMH, Tarhuna ve Bani Walid'i kısa sürede ele geçirirken Tarhuna halkına yönelik herhangi bir kötü muameleye rastlanmamış, bilakis Hafter unsurlarının Tarhuna'da infaz ettiği sivillerin toplu mezarları açığa çıkartılmıştır (The Middle East Eye, 2020, 13 Ekim). Ayrıca Trablus güneyinden çekilen Hafter unsurlarıyla paralı askerlerin tesis

ettiği mayın ve el yapımı patlayıcı tuzakları 'savaş suçu' iddialarını gündeme taşımış, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin incelemeler yapmasına neden olmuştur (International Criminal Court, 2020).

Tarhuna ve Bani Walid şehirlerinin ele geçirilmesi sonrasında, UMH dikkatini önce Sirte ve Cufra kentlerine, müteakiben Petrol Hilali bölgelerine çevirmiştir. Ancak Sirte'ye gitmek üzere olan UMH unsurlarına yönelik kimliği belirsiz uçaklarca yapılan hava saldırısı sonrası ağır zayıt verilmiş, operasyon temposu devam ettirilmesi gerekirken bir talimatla operasyon durdurulmuştur (Mahrouki, 2020). Aynı süreç Mısır'ın devreye girmesine neden olmuştur. Mısır, Sirte-Cufra hattının kırmızı hatları olduğunu ilan ederken açıkça askerî müdahale yapılabileceğini ilan etmiştir (African News, 2020). Aslında Hafter'in cepheye istenen başarıyı elde edememiş olması sonrasında Hafter'i destekleyen ülkeler yeni çıkış yolları aramaya başlamıştır. Nitekim Sirte – Cufra hattı iki açıdan kritik öneme haizdir. Birincisi bu hat petrol kaynaklarının yüzde 60'ının bulunduğu Petrol Hilali'nin hemen batısında yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle Petrol Hilali'nin ele geçirilmesi ekonomik anlamda UMH'nin herhangi bir kısıtlamaya bağlı olmaksızın otoritesini tesis etmek ve tüm ülkeye hâkim olmak şansını elde etmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca Cufra'da Libya'nın en büyük hava üssünün bulunması nedeniyle, UMH'nin ele geçirmesi halinde söz konusu üs ile tüm Libya'da hava sahasını kontrol etmesi ihtimali belirlemiştir. Bu iki koşul, Hafter'i destekleyen ve Libya üzerinden Doğu Akdeniz enerji-politiğini şekillendirmek isteyen ülkelerin ajandalarını sarsacak niteliktedir. Bu nedenle Libya'daki vekâlet savaşının bir anda bölge devletlerinin askerî müdahalesiyle devlet aktör düzeyinde çatışmaya dönüşmesi mümkün hale gelmiştir.

Krizin, bölgesel çatışmaya dönüşme olasılığı Almanya'yı harekete geçirmiş ve 19 Ocak 2020 tarihinde toplanmakla birlikte Hafter'in imzalamaktan imtina ettiği Berlin Konferansı kararları çerçevesinde ateşkes ilanı için diplomasi trafiği hız kazanmıştır. Ancak Hafter, de facto ateşkese uysa da uzun bir süre herhangi bir belgeye imza atmamıştır. Ancak Türkiye'nin Libya'da UMH lehine adım atması sonrası siyasi uzlaşa istikametinde Hafter ve onu destekleyen devletler adım atmaya kabullenebilmiştir (Declan, 2020).

Türkiye'nin dengeyi UMH lehine değiştiren adımında dört farklı dinamiğin etkin olduğu görülmektedir. Birinci dinamik sahada UMH'ye verilen teknik askerî destektir. Bahse konu destek UMH'nin dağıntık askerî yapısını senkronize bir yapıya kavuşturmuş ve UMH unsurlarının koordineli taarruzlarının bir plan dahilinde icrasının önünü açmıştır. İkinci dinamik

Türkiye'nin Libya sahasında özel askerî şirket marifetiyle aktif eylemlerde bulunan Rusya ile ilişkileridir. Türkiye ve Rusya, Suriye'de aynı anda hem rakip hem de diplomatik açılımların paydaşı olma gerçeğini Libya'da tekrar etmiştir. Libya'da sahada karşıt taraflara destek veren her iki ülke 2020 yılı Ocak ayında Moskova'da UMH ve Hafter'i ateşkes görüşmesi için bir araya getirmiş, ancak 14 Ocak 2020 tarihinde Hafter'in Moskova'dan anlaşmaya imza atmadan ayrılması Rusya'nın Hafter üzerindeki etkisinin Fransa, BAE, Mısır gibi diğer destekleyen ülkelerin 'oluruna' tabi olduğu anlaşılmıştır (Al Jazeera, 2020, 14 Ocak). Üçüncü dinamik ise Türkiye'nin Libya sahasında Avrupa devletleriyle karşıt kutuplarda yer alması ve Hafter'in Sisi benzeri bir yöntemle iktidara taşınması gayretine karşı durulmasıdır. Nihayet son dinamik, Libya'nın toprak bütünlüğünün korunması yoluyla Doğu Akdeniz'e yönelik Yunan-Rum tezlerine karşı tedbir alınmasıdır (Başeren, 2020). Dolayısıyla Türkiye, UMH lehine sahada askerî yardımıyla hem diğer devletlerin gündemine ket vurmuş, hem de bölgesel gelişmeleri kontrol altında tutmayı amaçlamıştır. Ancak sahadaki gelişmelerin ve siyasi sürecin söz konusu strateji ve sonucu ne düzeyde kalıcı hale dönüştüreceği ayrıca ele alınmalıdır.

2. Siyasi Süreç ve Olabilirlik

Berlin Konferansı (UNSMIL, 2020, 19 Ocak), Türkiye ve Rusya'nın ortak girişimiyle başlayan ancak Hafter'in ateşkes anlaşmasını imza etmemesi nedeniyle başarısızlığa uğrayan Moskova görüşmeleri sonrasına denk gelmektedir. Suriye'de olduğu gibi siyasi inisiyatifi Türkiye ve Rusya'nın elde etme ihtimali Avrupa cenahında siyasi hareketlenmeye neden olmuş, Almanya 2019 yılı Eylül ayından itibaren niyet şeklinde ifade edilen bir uluslararası konferansı Berlin'de organize etmiş ve ateşkes sağlanması istikametinde Avrupa siyasi inisiyatifini ön plana çıkartmıştır (Yıldız, 2020). Diğer bir ifadeyle Suriye'de başlatılan Astana Sürecine benzer bir mekanizmanın Libya'da başat hale getirilmesi kaygı yaratmıştır. Yoğun görüşmeler neticesinde 55 maddelik karar metni üzerinde uzlaşıya varılmış (Presse und Informationsamt der Bundesregierung, 2020), ancak Hafter karara imza atmadan Berlin'den ayrılmış, diğer bir ifadeyle kendisini Konferans kararlarıyla bağlamamıştır (DW, 2020). Nitekim 2020 yılı Ocak ayında Hafter, Trablus'un halâ güney mahallelerinde zafer beklentisi içinde olup UMH'nin dayanma gücü kalmadığı kanısındadır. Ancak Konferans kararları BM Güvenlik Konseyi kararı olarak tescil edilmiştir. (The UN Security Council, 2020)

Askerî gelişmeler neticesinde; Hafter'in Trablus güneyinden çekilmek zorunda kalması, UMH'nin Tarhuna ve Bani Walid'i ele geçirmesi sonrası

ilerleyişin Sirte-Cufra hattına yönelmesi devlet dışı aktörlerin ön planda, devletlerin geri planda olduğu Hafter cephesinde dönüşüme neden olmuştur. Mısır'ın açık askerî müdahale tehditleriyle birlikte ABD diplomatik gayretlerini yoğunlaştırmıştır. Rusya'nın Libya'da kalıcı askerî konumlanmasına yönelik basında yer alan haberlerle (Katz ve Bermudez, 2020) birlikte ABD, 'aktif tarafsızlık' politikası izlediğine yönelik açıklama yapmış ve tarafları UNSMIL (Libya'da BM Destek Misyonu) inisiyatifle görüşmelere zorlamıştır. UNSMIL Direktörlüğü ve BM Genel Sekreteri Özel Temsilciliğinden streste olduğunu belirterek 3 Mart 2020 tarihinde istifa eden Hasan Salame'den boşalan koltuğa ABD'li diplomat Stephanie Williams vekalet etmiştir (Al Jazeera, 2020, 3 Mart). ABD, Salame yerine daimî bir Özel Temsilci atanmasını önlemiş ve Williams Libya'da Berlin Kararları istikametinde başlatılan siyasi süreci yönetmiştir.

UMH, Mısır'ın tehditleri ve ABD'nin devreye girmesiyle, Sirte ve Cufra'nın düğüm noktası olduğu gelişmelere koşullar ileri sürerek cevap vermiştir. ABD ve Almanya, çıkış yolu olarak Sirte ve Cufra'nın askersizleştirilmesi önerisinde bulunmuştur. Böylece Petrol Hilali bölgesinin güvenliğinin sağlanması amaçlanmış, Hafter'in engellemesiyle durmuş olan petrol üretimi ve ihracı konusu da bahse konu şarta bağlanmıştır (Wardany, 2020). UMH, 19 Ağustos 2020 tarihinde, Sirte-Cufra hattının askersizleştirilmesi ve kalıcı ateşkes için üç şart açıklamıştır. Bu şartlar; Hafter'in Libya'nın siyasi geleceğinde yer almaması, Wagner dahil tüm paralı askerlerin Libya'dan ayrılması, Sirte ve Cufra'daki bölgenin UMH'nin kontrolünde olmasıdır. Böylece uluslararası aktörler Sirte ve Cufra'nın statüsüne ve siyasi uzlaşısı için tarafların taviz sınırlarının tespitine odaklanmıştır (Anadolu Agency, 2020). Bu çerçevede Libya merkezinde askerden arındırılmış bir bölgenin tesis edilmesi, petrol ihracının yeni bir rejime bağlanarak gelirin UMH ve Hafter arasında taksimi, aynı zamanda ABD gibi Batılı devletlerin söz konusu petrol gelirini kontrol suretiyle kazanıma odaklanması ön plana çıkmıştır. Ancak bu tasarım, siyasi çözüm adı altında Libya'nın fiili olarak bölünmesine neden olacak girişimleri hatırlatmıştır. Böyle bir durum Türkiye'nin Libya batısındaki konumunun, Akdeniz'i etkileyemeyecek şekilde dönüşmesi anlamı taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle Libya'yı bölme, Türkiye'nin UMH ile imza ettiği Deniz Yetki Alanlarını Sınırlandırma Muhtırasını zamanla anlamsız kılacak bir projeksiyonu hatırlatmaktadır.

Siyasi sürece yönelik dış baskı arttıkça UMH cenahında hareketlenmeler başlamıştır. Ancak Trablus'ta 2020 yılı Ağustos ayında başlayan sokak gösterileri UMH Başkanlık Konseyinde aslı kaygıyı tetiklemiştir (Bajec,

2020). Gösterilerde, halka günlük yaşam kalitesini etkileyen hizmetlerin sağlıklı ve devamlı bir şekilde verilmemesi, günde 18 saate varan elektrik kesintisi ve yolsuzluk gibi hususlar protesto edilmiştir. Libya Başbakanı Serrac, gösteriler üzerine 24 Ağustos 2020 tarihinde bir açıklama yapmış ve ateşkes ilan ederek kriz kabinesi kurma niyetini beyan etmiştir (Aydemir, 2020). Serrac; ülkenin içinde bulunduğu kargaşanın ancak seçimlerle sonlandırılabilceğini, yeni kabinede herhangi bir demografik kota veya bir grubun olurluğunu almayı düşünmediği vurgulamıştır. Böyle bir adım Libya'daki farklı şehirlerin ve iç dinamiklerin bozulması anlamına gelmektedir. Ancak Serrac'ı hareketlendiren hususun Kaddafi'ye yönelik devrim benzeri bir halk hareketinin önlenmesi olduğu açıkça görülmektedir. Serrac'ın açıklamaları Avrupa ülkelerinde fırsat olarak görülmüş ve destek açıklamaları gelmeye başlamış, bu kapsamda Hafter'e destek veren Fransa Cumhurbaşkanı Macron, Serrac'ı Paris'e davet etmiştir. Avrupa merkezli açıklamalarda zahiri idealist söylemlerin dillendirilmesi, yapılmakta olan girişimlere meşruiyet kazandırılması bağlamında önem taşımaktadır. Öte yandan Tubruk Temsilciler Meclisi Başkanı Akila Salih de açıklamayı desteklediklerini duyurmuş, ancak Hafter'in sözcüsü Mismari ateşkesi tanımadıklarını ilan etmiştir.

UNSMIL koordinesinde Batı'nın diplomatik çabası, Libya Devlet Yüksek Konseyi Başkanı Halid Mışri ve Temsilciler Meclisi Başkanı Akila Salih, 6 Eylül 2020 tarihinde Fas'ta bir araya gelmesiyle yeni bir evreye taşınmıştır. (Madjoup, 2020). Toplantı öncesinde toplantı gündeminin ülkenin bütünlüğünün sağlanması, yabancı güçlerin ülkeden çekilmesi, kurumsallaşma ve hukuk düzeninin tesisi olduğu açıklanmıştır. Toplantının, Suheyra Anlaşmasının tekrar canlandırılması istikametinde yapılacağı duyurulmuştur. Görüşmeler sürerken Fas Dışişleri Bakanı Nasır Burita Mısır'ı ziyaret ederek Mısır Dışişleri Bakanı Semih Şükrü ile görüşmüştür. Görüşmelerde, Salih tarafından Türkiye'nin Libya'dan çıkarılmasına yönelik talepte bulunduğu, ancak bu talebin Mışri tarafından geri çevrildiğine yönelik haber basında yer almıştır. Öte yandan Suudi Arabistan ve Mısır Dışişleri Bakanlarının, bahse konu görüşmeler sürerken, Türkiye'nin bölgeden çıkması gerektiğine yönelik açıklamada bulunduğu görülmüştür. Serrac, Türkiye'de görüşme yaparken bir UMH heyeti de Mısır'a gitmiştir. Sonuçta Libya'ya komşu ülkelerin daha aktif bir siyaset izlemeye başladığı bir döneme girilmiştir.

Bu dönemde Tunus, Malta, Fas, İsviçre ve Mısır'da aynı anda farklı heyetler arasında görüşme trafiği başlatılmış ve UNSMIL Direktörü Stephanie Williams tüm süreci tekeline almayı başarmıştır (UNSMIL, 2020, 31 Ekim). Bu kapsamda BM koordinesinde Montreux'de toplanan Libya Siyasi Diyalog

Timi Toplantısında, Başkanlık konseyinin, başlangıç olarak bir Başkan ve iki yardımcı olmak üzere yeniden yapılandırılması konusunda uzlaşıldığı haberi 10 Eylül 2020 tarihinde basına servis edilmiştir (Kasmira ve Parafina, 2020). Fas'ta yapılan görüşmelere paralel yürütülen toplantının, siyasi sürecin nasıl yürütüleceğine yönelik temel esaslara odaklandığı görülmektedir.

Siyasi gelişmelerde momentum elde edilirken Bingazi'de toplumsal gösteriler başlamış ve hizmetlere erişimdeki aksaklıklar ile yolsuzluğa yönelik protestolar yapılmıştır (Aydemir, 2020, 12 Eylül). Söz konusu gösteriler Hafter'i petrol üretimi ve ihracına yönelik engellemeleri gözden geçirmeye itmiştir. Dolayısıyla siyasi sürecin önündeki ekonomik engel ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca Serrac, 15 Eylül 2020 tarihinde Bloomberg tarafından yayımlanan haber sonrasında, 16 Eylül 2020 tarihinde bir TV kanalında yaptığı halka sesleniş konuşmasında, "Ekim ayı sonunda görevlerimi yeni kurulacak hükümete ve yürütme meclisine teslim etmek istiyorum" ifadesini kullanmıştır (Atrush, 2020). Öte yandan Libya doğusunda meşru olmayan paralel hükümetin Başbakanı Abdullah El Tinni, Bingazi'deki toplum olayları nedeniyle istifa ettiğini duyurmuştur. Danışma organı niteliğiyle öne çıkan Devlet yüksek Konseyi Başkanı Halid Mışri, siyasi süreci yürüten kişi olarak 5 Ekim 2020 tarihinde Serrac'a çağrı yaparak aynı zamanda Başbakan olduğunu hatırlatmış ve istifası halinde tüm hükümetin düşeceğini idrak ederek yeni hükümet kuruluncaya kadar göreve devam etmesini istemiştir. Böylece BM çatısı altında devam eden görüşmeler iç siyasi gelişmeler doğrultusunda diplomatik ve siyasi eksende şekillenmeye başlamıştır (İbicioğlu, 2020).

Libya'daki iç siyasi hareketlenme devam ederken Berlin Konferansı telekonferans yoluyla ikinci kez 5 Ekim 2020 tarihinde icra edilmiştir. Konferans sonunda yapılan basın duyurusunda; önceki Berlin Konferansına ve 2510 (2020) sayılı BM Güvenlik Konseyi kararına referans verilmiş, Afrika Birliği'nin Addis Ababa'da toplayacağı Libya Uzlaşma Konferansına destek verilmiş, Ekim ayı sonunda toplanacak Libya Siyasi Diyalog Forumuna vurgu yapılmış, ekonomik reform ve finansal örgütlerin birleştirilmesi çağrısı yapmış ve göçmenlerin uygun koşullarda barındırılmasına yönelik temenni dile getirilmiştir (Permanent Mission of the Federal Republic of Germany, 2020). Aynı dönemde UNSMIL Vekili Stephanie Williams gözetiminde Cenevre'de icra edilen 5+5 Askerî Komite görüşmelerinde UMH'nin Silahlı Kuvvetleri ve Hafter kontrolündeki Libya Genel Komutanlığı arasında anlaşmaya varıldığı duyurulmuştur (UNSMIL, 2020, 23 Ekim). Anlaşmada;

- Kalıcı ateşkes sağlanması,
- Doksan günlük süre içinde tarafların silahlı unsurlarının üslerine geri dönmesi ve yabancı milislerin ülkeden çıkması,

- Ateşkesin BM tarafından tanınmış terörist örgütlere uygulanmaması,
- Tüm silahlı grupların belirlenmesi ve sınıflandırılarak devlet kurumlarına dâhil edilmesi,
- Güven artırıcı önlemler kapsamında ulaşım serbestliğinin sağlanması, nefret söyleminin terk edilmesi ve koruma birliklerinin yeniden yapılandırılması,
- Bu kapsamda BM Güvenlik Konseyinin ateşkese yönelik bir karar çıkartmasının kabullenilmesini,
- DDR (silahsızlanma ve entegrasyon) sürecinin görüşülmesi için 5+5 görüşmelerinin tekrar etmesini imza altına almışlardır.

5+5 görüşmeleriyle alınan kararlar BM Güvenlik Konseyi tarafından basın açıklaması şeklinde 27 Ekim 2020 tarihinde teyit edilmiştir (BM Güvenlik Konseyi, 2020). Ayrıca Libya Siyasi Diyalog Forumu sonrası, antlaşmaya uymayan silahlı grupların “terörist” sayılmasının önu açılmıştır. Böylece UNSMIL, süreci tekeline almış ve ABD güdümlü BM inisiyatifiyle yönlendirmeye başlamıştır.

5+5 Askerî Komite Toplantısı kararlarına uygun olarak UNSMIL koordinesinde Tunus'ta toplanan Libya Siyasi Diyalog Forumu'nda, serbest siyasi seçimlerin 13 ay sonra, Libya'nın bağımsızlık günü olan 24 Aralık 2021 tarihinde yapılması konusunda anlaşmaya varılmıştır (UNSMIL, 2020, 15 Kasım). Ancak kurucu meclis gibi hareket eden ve UNSMIL tarafından Suheyra'ta imza edilen Libya Siyasi Antlaşmasını geçersiz kılma imtiyazı tanınan Forum, ne istendiğine yönelik karar verebilmesine rağmen seçimlere kadar kimlerin iktidarı paylaşacağına yönelik uzlaşıda zorlanmıştır. Böylece Libya'da idealle gerçeklerin çatışmasında ideal uzlaşmayı ifade ederken gerçekler krizleri işaret etmiştir (Assad, 2020). Özellikle UMH cephesinde, siyasi sürecin somutlaşmasıyla birlikte siyasi hareketlenme artmış ve iktidara erişmek için dış aktörlerin desteğini kazanma arayışları başlamıştır. Böyle bir durum ise dış aktörlerin menfaatlerine öncelik verilmesi, çatışmaların her zaman bir alternatif seçenek olarak kabullenilmesi bu nedenle çatışma – anlaşma – devlet inşası – başarısızlık – çatışma gibi kendini tekrar eden bir döngünün ortaya çıkmasına neden olabilecektir.

Sonuç

Libya'da döngü haline gelen iç çatışmalar, Hafter tarafından 4 Nisan 2019 tarihinde tekrar tahrik edilmiştir. Libya halkı; Hafter liderliğinde Kaddafi dönemindeki totaliter rejim yapısına dönülmesi, bölünerek farklı 'devletimsi' yapıların ortaya çıkması, istikrarsızlık ve yolsuzluk gibi çözümü

demokrasi ve hesap verebilirlikte olan kronik sorunların normalleştirilmesi, meşruiyet ve demokrasi istikametinde devlet inşa faaliyetlerine başlanması gibi çatışma – düzen düzleminde seçeneklerle yüzleşmiştir. Çatışmaların sona ermesiyle başlayan siyasi süreç, söz konusu düzlemin olumlu tarafına yönelen bir seyri ortaya çıkartmıştır. Ancak siyasi çözüm için somut adımlar atılması diplomatik girişimler gibi gerçekleştirilebilir bir halde değildir. Bu çerçevede otoriter rejim – bölünme – beka – devlet inşası doğrusalında uzanan ince çizgi halen kalıcı belirsizlikle nitelendirilebilir.

Kalıcı belirsizliğin önlenmesinde aslî yöntem olarak meşruiyet çerçevesinde, 'ideali' gerçekleştirecek şekilde, serbest seçimlerle demokratik bir yönetimin kurulması ön plana çıkmaktadır. Nitekim siyasi süreç ideal olanı gerçekleştirme istikametinde uzlaşmayı amaçlamıştır. Ancak ideal siyasi süreç somut eylemlere dönüştürülürken Libya'da düzen tesis etmenin olabirliğini tartışılır hale getirmektedir. Libya'nın iç dinamikleri, dış aktörler, hibrit ve vekâlet mücadele yöntemleri ile halkın talepleri karşılaştırıldığında; Libya halkının sokaklara dökülmesi bağımsız değişken olarak çatışan taraflara geri adım attırabilmiştir. Sonuç olarak kalıcı belirsizliğin halka başvurarak önlenilebileceği veya halka meydan okuyarak sürdürülmeye çalışılabileceği anlaşılmaktadır. Libya'nın 2011 yılındaki devrimi halka meydan okumak yoluyla siyasi iktidarı devam ettirmenin mümkün olmadığını göstermiştir. Aynı şekilde Hafter'in saldırıları ve UMH'nin cevabi harekâtı dış müdahalelerle kontrol altına alınır veya tahrik edilirken, Trablus ve Bingazi'deki halk hareketleri önce UMH'yi, sonra Hafter'i siyasi uzlaşma istikametinde motive eden aslî girdi olmuştur. Ancak Libya'da 2011 Devrimi sonrası yapılan birçok yanlış bir doğru şekilde 'devlet inşasını' başaramamış, Libya'nın başat aktörlerinin dış destekle iktidarı ele geçirme veya koruma amacı açmazlarla 'istenen' sonucu doğurmamıştır.

Kaynakça

- African News (2020, 22 Haziran). *Egypt threatens to intervene in Libya as pro-govt forces advance*. African News. <https://www.africanews.com/2020/06/22/egypt-threatens-to-intervene-in-libya-as-pro-govt-forces-advance/> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Al Jazeera (2020, 14 Ocak). *Libya's Haftar leaves Moscow without signing ceasefire agreement*. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2020/1/14/libyas-haftar-leaves-moscow-without-signing-ceasefire-agreement> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Al Jazeera (2020, 19 Şubat). *Timeline: Haftar's months-long offensive to seize Tripoli*. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2020/2/19/timeline-haftars-months-long-offensive-to-seize-tripoli> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Al Jazeera (2020, 19 Mayıs). *Libya: GNA recaptures towns near Tunisia border from Haftar*. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2020/5/19/libya-gna-recaptures-towns-near-tunisia-border-from-haftar> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Al Jazeera (2020, 6 Haziran). *Libya: GNA forces regain control of strategic Bani Walid town*. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2020/6/6/libya-gna-forces-regain-control-of-strategic-bani-walid-town> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Al Jazeera (2020, 19 Aralık). *What's at stake for Libya?* Interactive Al Jazeera. <https://interactive.aljazeera.com/aje/2019/whats-happening-in-libya-explainer/index.html> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Alyanak, Ç., Şenses Kurukız, H., Hongur, A., Rakipoğlu, Z., Orkan, S. (2019, Aralık 9). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Libya'yla anlaşmada Türkiye uluslararası haklarını kullandı*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/libya/cumhurbaskani-erdogan-libyayla-anlasmada-turkiye-uluslararası-haklarını-kullandı/1668679> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Anadolu Agency (2020, 9 Temmuz). *Libya round-up: GNA's conditions must be met for a ceasefire, says Turkey's foreign minister*. BIA News Desk, Anadolu Agency. <https://bianet.org/english/world/227149-libya-round-up-gna-s-conditions-must-be-met-for-a-ceasefire-says-turkey-s-foreign-minister> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Aslan, M. (2020). *Security Sector Reform for Libya: A Crucial Step Towards State Building*. İstanbul: SETA.
- Assad, A. (2020, 8 Aralık). *Full-quorum Libyan HoR session in Ghadames pushed to December 21*. Libya Observer. <https://www.libyaobserver.ly/news/full-quorum-libyan-hor-session-ghadames-pushed-december-21> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Atrush, S. (2020, 15 Eylül). *Libyan Prime Minister Sarraj to Resign Soon, Officials Say*. Bloomberg. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-09-15/libyan-prime-minister-sarraj-to-resign-officials-say> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).

- Aydemir, M. (2020, 12 Eylül). *Libya: Demonstrators protest worsening in Benghazi*. Anadolu Agency. <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/libya-demonstrators-protest-worsening-in-benghazi/1970923> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Aydemir, M. (2020, 17 Eylül). *Libyan PM plans to step down by end of October*. Anadolu Agency. <https://www.aa.com.tr/en/africa/libyan-pm-plans-to-step-down-by-end-of-october/1975957> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Bajec, A. (2020, 28 Eylül). *Libyan Protests in Tripoli and Beyond Signal People's Discontent at Political Elite*. *Tahrir Institutue for Middle East Policy*. <https://timep.org/commentary/analysis/libyan-protests-in-tripoli-and-beyond-signal-peoples-discontent-at-political-elite/> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Başeren, S. H. (2020, 26 Ağustos). *Mısır-Yunanistan anlaşması ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki uygulamaları*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/misir-yunanistan-anlasmasi-ve-turkiye-nin-dogu-akdeniz-deki-uygulamalari/1953584> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- BBC (2019, 15 Aralık). *Libya ile imzalanan güvenlik ve askeri iş birliği anlaşması TBMM'de*. BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50799633> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- BBC (2019, 8 Nisan). *Khalifa Haftar: The Libyan general with big ambitions*. BBC. <https://www.bbc.com/news/world-africa-27492354> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- BBC (2020, 7 Mayıs). *Wagner, shadowy Russian military group, 'fighting in Libya'*. BBC. <https://www.bbc.com/news/world-africa-52571777> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- BM Güvenlik Konseyi (2020, 27 Ekim). *Security Council Press Statement on Libya*. The UN Meetings Coverage and Press Releases. <https://www.un.org/press/en/2020/sc14339.doc.htm> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Cohen, A. (2020, 8 Ocak). *Turkey-Libya Maritime Deal Upsets Mediterranean Energy Plan*. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/arielcohen/2020/01/08/turkey-libya-maritime-deal-upsets-mediterranean-energy-plan/?sh=69b9393c6bee> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Cole, J. (2015, 12 Şubat). *The Arab millennials will be back*. The Middle East Eye. <https://www.middleeasteye.net/big-story/arab-millennials-will-be-back> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Cousins, M. (2018, 29 Mayıs). *Chaos in southern Libya could spin out of control*. Middle East Online. <https://middle-east-online.com/en/chaos-southern-libya-could-spin-out-control> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Declan, W. (2020, 22 Mayıs). *Turkey's intervention threatens to become game-changer in Libya*. Irish Times. <https://www.irishtimes.com/news/world/africa/turkey-s-intervention-threatens-to-become-game-changer-in-libya-1.4260310> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).

- DW (2020, 20 Ocak). *Berlin: Libya peace summit agrees on commitment to UN arms embargo*. DW. <https://www.dw.com/en/berlin-libya-peace-summit-agrees-on-commitment-to-un-arms-embargo/a-52058307> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- İbicioğlu, S. (2020, 29 Ekim). *Libya Devlet Yüksek Konseyi ve Meclisi, Başbakan Serrac'ı görevine devam etmeye çağırđı*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libya-devlet-yuksek-konseyi-ve-meclisi-basbakan-serraci-gorevine-devam-etmeye-cagirdi/2023686> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- International Criminal Court (2020, 22 Haziran). *Statement of ICC Prosecutor, Fatou Bensouda, on the discovery of multiple alleged mass graves and continued violence in Libya: "I will not hesitate to expand my investigations and potential prosecutions to cover any new instances of crimes"*. International Criminal Court (ICC). <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=200622-otp-statement-libya> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- International Crisis Group (2016). *The Libyan Political Agreement: Time for a Reset*. International Crisis Group. Brussels.
- International Crisis Group (2019). *Addressing the Rise of Libya's Madkhali-Salafis*. International Crisis Group. Brussels.
- International Crisis Group (2020, 27 Temmuz). *Averting an Egyptian military intervention in Libya*. International Crisis Group. <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/libya/averting-egyptian-military-intervention-libya> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Kamel, M. (2020, 10 Haziran). *Libya: UN report reveals Haftar's botched mercenary plan*. Africa Report. <https://www.theafricareport.com/29592/libya-how-marshal-haftars-mercenaries-have-fallen-into-the-ridicule/> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Kasmira, J. ve Parafina, H. (2020, 10 Eylül). *Latest Libya talks raise election hopes*. Geneva Solutions. <https://genevasolutions.news/peace-humanitarian/latest-libya-talks-raise-election-hopes> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Katz, B. ve Bermudez, J. S. (2020, 7 Haziran). *Moscow's Next Front: Russia's Expanding Military Footprint in Libya*. Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/analysis/moscows-next-front-russias-expanding-military-footprint-libya> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Madjoup, K. (2020, 5 Eylül). *Morocco hosting talks between Libyan rivals: Source*. Eylül 2020 tarihinde Anadolu Agency. <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/morocco-hosting-talks-between-libyan-rivals-source/1963982> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Mahrouki, M. (2020, 8 Haziran). *Turkey crosses Russian red lines in Libya, LNA awaits Egypt's 'Plan B'*. The Arab Weekly. <https://the arabweekly.com/turkey-crosses-russian-red-lines-libya-lna-awaits-egypts-plan-b> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).

- Megerisi, T. (2020). *Libya: Into the EastMed arena*. The European Council on Foreign Relations (ECFR). https://ecfr.eu/special/eastern_med/libya (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Pack, J., Smith, R. ve Mezran, K. (2017). *The Origins and Evolution of ISIS in Libya*. Washington D.C.: Atlantic Council.
- Permanent Mission of the Federal Republic of Germany. (2020, 5 Ekim). *Statement by Federal Foreign Minister Heiko Maas after the Ministerial Meeting on Libya, October 5, 2020*. Permanent Mission of the Federal Republic of Germany to the UN in New York. <https://new-york-un.diplo.de/un-en/news-corner/201005-sautter-binuh/2402224> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Presse und Informationsamt der Bundesregierung. (2020, 19 Ocak). *The Berlin Conference on Libya: Conference Conclusions*. German Ministry of Foreign Affairs. https://unsmil.unmissions.org/sites/default/files/berlin_conference_communique.pdf (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Rakesh, A. (2020, 18 Mayıs). *Libyan Military Destroys Haftar Forces' Pantsir Air Defense Systems, Wing Loong Drones*. Defense World. https://www.defenseworld.net/news/26999/Libyan_Military_Destroys_Haftar_Forces_Pantsir_Air_Defense_Systems_Wing_Loong_Drones#.X9-9LOkzbow (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Stciker, V. (2017, 11 Nisan). *How armed groups are plundering Libya's banks*. The Middle East Eye. <https://www.middleeasteye.net/news/how-armed-groups-are-plundering-libyas-banks> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- The Middle East Eye (2020, 1 Aralık). *US Accuses UAE of Funding Russian Mercenaries in Libya*. The Middle East Eye. <https://www.middleeasteye.net/news/uae-libya-russia-us-accuses-funding-mercenaries> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- The Middle East Eye (2020, 13 Ekim). *Another three mass graves discovered in Libya's Tarhuna*. The Middle East Monitor. <https://www.middleeasteye.net/news/libya-tarhuna-more-mass-graves> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- The Middle East Monitor (2019, 8 Nisan). *Libya army launches operation 'Volcano of Rage' against Haftar*. The Middle East Monitor. <https://www.middleeastmonitor.com/20190408-libya-army-launches-operation-volcano-of-rage-against-haftar/> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- The UN Security Council (2020, 12 Şubat). *Security Council Endorses Conclusions of Berlin Conference on Libya, Adopting Resolution 2510 (2020) by 14 Votes in Favour, 1 Abstention*. United Nations. <https://www.un.org/press/en/2020/sc14108.doc.htm> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- TRT World. (2019, 8 Mayıs). *Who is supporting Libya's Khalifa Haftar?* TRT World. <https://www.youtube.com/watch?v=qcDEc7gDYGk> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).

- UNSMIL (2020, 15 Kasım). *Libyan Political Dialogue Forum*. UNSMIL. <https://unsmil.unmissions.org/libyan-political-dialogue-forum> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- UNSMIL (2020, 19 Ocak). *Berlin International Conference On Libya - 19 January 2020*. UNSMIL. <https://unsmil.unmissions.org/berlin-international-conference-libya-19-january-2020> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- UNSMIL (2020, 23 Ekim). Unsmil welcomes agreement between libyan parties on permanent country-wide ceasefire agreement with immediate effect. UNSMIL. <https://unsmil.unmissions.org/unsmil-welcomes-agreement-between-libyan-parties-permanent-country-wide-ceasefire-agreement> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- UNSMIL (2020, 24 Ağustos). *UNSMIL Statement on Protests in Tripoli on 23 August 2020*. United Nations Support Mission In Libya (UNSMIL). <https://unsmil.unmissions.org/unsmil-statement-protests-tripoli-23-august-2020> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- UNSMIL (2020, 31 Ekim). *Libyan 5+5 Joint Military Commission to Meet in Libya for the first time*. UNSMIL. <https://unsmil.unmissions.org/libyan%2055%20joint-military-commission%20meet-libya-first-time> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Wardany, S. (2020, 19 Ocak). *Libyan oil production halts in advance of talks to end civil war*. World Oil. <https://www.worldoil.com/news/2020/1/17/libyan-oil-production-halts-in-advance-of-talks-to-end-civil-war> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Warfalli, A. (2020, 6 Ocak). *Libyan commander Haftar's forces say they have taken Sirte*. Reuters. <https://uk.reuters.com/article/uk-libya-security-idUKKBN1Z51L0> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Wehrey, F. ve Ala, A. R. (2015, 24 Haziran). *Taking on Operation Dawn: The Creeping Advance of the Islamic State in Western Libya*. Carnegie Middle East Center. <https://carnegie-mec.org/diwan/60490> (Erişim Tarihi: 31.12.2020).
- Yıldız, G. (2020, 17 Ocak). *How Russia and Turkey sidelined Europe on Libya*. Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/how-russia-and-turkey-sidelined-europe-libya> (Erişim Tarihi: 31.12.2020)